

ДОГОВІР ДОРУЧЕННЯ ЯК ВИД ПОСЕРЕДНИЦЬКОГО ПРАВОЧИНУ

Договір доручення за чинним законодавством (ст. 1000 Цивільного кодексу України) [1] — це договір, за яким одна сторона (повірений) зобов'язується здійснювати від імені та за рахунок іншої сторони (довірителя) певні юридичні дії. З цього випливає, що тільки дії юридичного характеру можуть бути покладені на повіреного. Правочин, учинений повіреним, створює, змінює, припиняє цивільні права й обов'язки довірителя. Правове регулювання договору доручення здійснюється відповідно до положень, присвячених дорученню, загальних положень про послуги та норм, що регулюють інститути представництва й довірності.

З легального визначення договору доручення можна виділити ряд конструктивних ознак цієї договірної моделі.

По-перше, це предмет договору. Предметом договору доручення є не просто дії (діяльність) як послуга, а дії особливих властивостей юридичного характеру. Переважно такі юридичні дії пов'язані з виконанням цивільно-правових правочинів, у яких повірений виконує дії від імені довірителя [2, С. 430]. Вчинення юридичних дій може бути спрямоване не тільки на набуття цивільних прав та обов'язків, але й на реалізацію існуючих. Проте не всі юридичні дії є предметом договору доручення. Це торкається тих випадків, коли закон вимагає вчинення юридичних дій особисто суб'єктом. Заборонено через повіреного написати заповіт або вступити у шлюб. Названий предмет договору доручення не виключає покладення на повіреного обов'язку, поряд із юридичними діями, вчиняти фактичні дії. Наприклад, з'їздити кудись, перевірити, оглянути тощо. Проте ці дії є супутніми, адже закон прямо передбачає як основні дії за договором доручення юридичні дії, тобто такі, що спрямовані на реалізацію чи набуття суб'єктивних прав та обов'язків. З цього приводу слушною є думка О. С. Йоффе: «Випадки виконання повіреним деяких фактичних дій не змінюють суті правовідношення, адже природа договору визначається його основною метою, а не її супутніми елементами...» [3, С. 150–151]. Одночасно вся діяльність повіреного носить посередницький характер. До такого висновку дійшов С. Г. Керімов, зазначивши у своїй дисертації, що «предметом договору доручення є надання нематеріальних посередницьких послуг» [4, С. 53].

Обов'язковим елементом доручення є здійснення чи набуття однією особою суб'єктивних прав та обов'язків для іншої. Включення у визначення договору доручення вказівки на юридичний характер дії, що складас предмет послуг, які надаються повіреним, не виключає того, що повірений може прийняти на себе обов'язок одночасно вчиняти і фактичні дії. Проте дії, які носять такий характер, повинні слугувати певним доповненням до дій юридичних, тобто носити тим самим залежний від них субсидіарний характер. Звичайно, фактичні дії (оскільки вони викликають ті чи інші правові наслідки) мають значення юридичного факту. Але в даному випадку

ку терміни «фактичні» і «юридичні» дії набувають зовсім іншого змісту: під назвою юридичних дій з усієї сукупності юридичних фактів відокремлюються тільки ті дії, які спрямовані на здійснення чи набуття суб'єктивних прав та обов'язків через укладені угоди. Основним видом правомірних юридичних дій, які не є правочинами, є волевиявлення представника (повіреного), що адресовані третім особам від імені представляючого: повідомлення, попередження, вимоги тощо [5, с. 104, 105]. Аналогічно, до дій такого характеру треба віднести заяви про недоліки купленої чи виготовленої речі, повідомлення про факт уступки права вимоги, пропозиції прийняти виконання. На думку В. А. Рясенцева, такі дії створюють передумови для безпосереднього виникнення прав та обов'язків довірителя чи їх припинення, в чому і полягає їх юридичний ефект [5, С. 106].

Разом із цим, не слід заперечувати, що у певних випадках повірений зобов'язаний не тільки вчинити правочин із третьою особою, але й виконати його в частині сплати ціни за закуплений для довірителя товар. Тому насправді предметом договору доручення є не тільки юридичні дії, як зазначається в законі. Повірений може вчиняти різні фактичні дії, до яких відносяться: поїздка до місця вчинення правочину, огляд певного предмета, телефонні розмови, вивчення різного роду апалітичних документів тощо. Не випадково ми не знаходимо заперечень щодо права повіреного на отримання відшкодувань витрат, зроблених заради виконання договору. Як зазначав Б. С. Антімонов, поряд із діями від імені довірителя будь-який повірений за будь-яким договором учиняє і зобов'язаний вчинити такі дії, які від чужого імені вчинити не можна. Повірений веде переписку з довірителем, звітує перед ним, дає поради, здійснює поїздки, огляд речей тощо [6, С. 283]. Іншими словами, виконання зобов'язань довірителя повіреним слід відносити до дій фактичного характеру, які невіддільно пов'язані з виконанням основного доручення. Разом із цим, зазначене не означає, що повірений може виконувати будь-які зобов'язання повіреного за правочином, який від його імені уклав довіритель. Припустимо, що повірений від імені довірителя укладає договір підряду, за яким у довірителя виникло зобов'язання відремонтувати річ третьої особи. У такому випадку виконання цього зобов'язання безпосередньо повіреним буде суперечити природі договору підряду, оскільки фактичні відносини сторін за своєю суттю стануть ідентичні підрядним, де довіритель стане генпідрядчиком, а повірений — субпідрядчиком. Цей приклад додатково підтверджує, що виконання повіреним будь-яких зобов'язань замість довірителя посить додатковий, факультативний характер щодо предмета доручення — дій юридичного характеру. У протилежному випадку має місце факт покладення виконання обов'язків на третю особу.

У юридичній літературі договір доручення часто називають класичним договором на представництво [7, С. 91–92]. І це справедливо, оскільки з легальних договорів, виходячи з яких виникає представництво, тільки на підставі договору доручення виникає пряме представництво—право довірителя виступати від імені представляюваного, адже всі інші види представництва (на підставі закону, адміністративного акту тощо) не допускають можливості уповноваженій особі виступати від свого імені. Таке право повіреного виводить цю договірну конструкцію на особливе місце. Вважається, що відносини сторін за договором носять довіри-

тельний характер, а договір доручення, на відміну від інших представницьких, є фидуціарним правочином.

Фидуціарність договору доручення не впливає на його суб'єктний склад, оскільки ознака фидуціарності швидше за все базується на взаємній довірі, передбачуваній чесності, а не тільки на особистому знайомстві.

У договорі доручення беруть участь дві сторони: довіритель і повірений. Ними можуть бути юридичні особи і дієздатні громадяни. Якщо договір доручення укладається з комерційною метою, то повіреними виступають тільки громадяни-підприємці і комерційні юридичні особи. Повірений, виступаючи від імені довірителя, не стає стороною угоди, яку вчиняє. Права й обов'язки, які випливають упродовж виконання доручення, набуваються безпосередньо довірительом. Таким чином, сторона у вчиненому правочині і довіритель, з правового погляду, одна і та ж особа. У цьому полягає сутність прямого представництва. З такого погляду в певному сенсі стирається різниця між дієздатним і недієздатним повіреним. З цього приводу висловлювався Б. С. Антімонов: «Дієздатним повинен бути і довіритель. Хто не вправі діяти від власного імені, не може укладати і договір доручення» [6, С. 289]. Такий висновок у першу чергу впливає з аналізу правової природи повноваження, яке лежить в основі будь-якого посередницького договору, в тому числі й доручення. Більше того, особливою підставою припинення договору доручення є визнання довірителя або повіреного недієздатним, обмеження його дієздатності (ч. 2 ст. 1008 ЦК). При такій ситуації інтереси недієздатного довірителя будуть «обслуговуватися» інститутом законного представництва. Професор Ландкоф [8, С. 279] звернув увагу на те, що, доручаючи повіреному вчинити певну угоду, довіритель обмежує своє право вчинити ту ж саму угоду з третіми особами. Коли довіритель доручає повіреному продати будинок, то до скасування доручення він не може сам своїми діями продати будинок. Проте, якби довіритель це зробив, то угода, яку він уклав із третьою особою, звичайно залишається в силі, бо треті особи не можуть відповідати за неправомірні дії довірителя щодо повіреного. Але повірений може вимагати від довірителя відшкодування витрат із виконання доручення і сплати обумовленої винагороди.

Повірений є виразником не тільки волі довірителя, а й своєї власної волі. За відсутності волевиявлення з боку повіреного юридичний ефект у вигляді правочину не настане. Але ж як і для всіх посередницьких договорів воля повіреного повинна бути похідною від волі довірителя і базуватися на його повноваженнях.

На відміну від інших посередницьких договорів, договір доручення вважається консенсуальним — укладеним — із моменту досягнення сторонами згоди. Договір доручення може бути укладеним як у письмовій, так і в усній формі. Загальні правила про форму договору поширюються в повній мірі і на договір доручення. Це означає, що умови щодо форми в першу чергу залежать від суб'єктного складу та суми договору. Наслідком недотримання письмової форми не є його недійсність. Договір доручення опосередковує собою внутрішні відносини між довірительом і повіреним і сам по собі ніякого відношення до третіх осіб не має. Основою для них є повноваження, якими наділив довіритель повіреного. Ці повноваження виражаються в особливому документі — довіреності. У той же час

довіреність, яка видається повіреній особі, не слід розглядати як письмову форму договору доручення. Наявність довіреності при відсутності письмової форми договору доручення (у випадках, коли представництво не базується на нормі права) свідчить про його усну форму. Водночас довіреність є допустимим доказом факту укладення договору доручення.

У законодавчому визначенні договору міститься вказівка на вчинення повіреним дій за рахунок іншої сторони. Але така конструкція не є свідченням безумовної оплатності всіх договорів доручення. Договір доручення може бути як оплатним, так і безоплатним. Більше того, для договору доручення існує презумпція оплатності: для того, щоб він був безоплатним, необхідно, щоб така умова обов'язково була передбачена в договорі або інших нормативних актах (ст. 1002 ЦК). Отже, відсутність у договорі умови про оплату не робить його безоплатним, якщо це прямо не передбачено в умові договору. Повірений має право вимагати оплати за «звичайними» цінами. Такий підхід є новелою нового законодавства порівняно з Цивільним кодексом 1963 року. Право сторін укласти безоплатний договір доручення є своєрідною ознакою цієї договірної моделі на відміну від інших посередницьких. А що означає вищезазначене «вчиняти дії за рахунок іншої сторони»? З цього випливає, що, незалежно від оплатності чи безоплатності договору доручення, повірений має право на відшкодування витрат, які були ним зроблені у зв'язку з виконанням доручення. Тому поділ ціни в договорі доручення на фактичні витрати й оплату послуг має особливе значення з огляду на можливий його безоплатний характер. Питання про сплату винагороди ускладнюється, коли доручення залишається невиконаним у повному об'ємі. Вирішення питання про оплату буде залежати від причин, через які доручення не виконане повністю. Закон регламентує тільки випадки дострокового припинення договору без вини повіреного. У такому випадку довіритель зобов'язаний сплатити повіреному співрозмірну плату та відшкодувати понесені витрати. Якщо довіритель за власним бажанням відмовляється від договору, то він не має права на відшкодування збитків, крім випадків комерційного представництва (ст. 1009 ЦК).

Договір доручення, як і всі посередницькі договори, є взаємним, а це означає, що права й обов'язки за договором виникають в обох сторін. Активною стороною договору доручення є повірений, і тому законодавець приділив особливу увагу його обов'язкам. Дії повіреного, як і всіх посередників, повинні бути правомірними, базуватися на повноваженнях і бути зорієнтованими на максимальне обслуговування інтересів довірителя.

Презюмуючи довірчий характер відносин між сторонами, законодавець закріпив обов'язок повіреного вчиняти дії особисто. Проте повірений має право при умові, якщо це передбачено договором або цього вимагали інтереси довірителя, передати виконання доручення іншій особі.

У результаті передоручення у правовідносини з довірителем вступає новий суб'єкт (замісник). Думку про те, що в результаті передоручення первісний договір доручення не припиняється, можна вважати найбільш обгрунтованою. Так, Б. С. Антімонов указував, що якщо повірений не відмовився від договору доручення, то він залишається зобов'язаним за договором. Підтвердженням цього є

відсутність передоручення серед підстав припинення договору. Якщо повірений не відмовився від доручення, він залишається зобов'язаним за договором і як тільки відпадутъ обставини, що перешкоджали особистому виконанню, вправі продовжити виконання, усунувши замісника [6, С. 296–297].

У випадку передоручення повірений повинен негайно сповістити довірителя про факт передоручення під загрозою несення відповідальності за всі дії замісника. З урахуванням особливостей комерційного представництва, яке вимагає негайної реакції на зміну ситуації на ринку, може бути встановлений більш вільний режим щодо узгодження всіх дій посередника, в тому числі і передоручення. Йдеться тільки про єдину умову: якщо це відповідає інтересам уповноважуючої особи. Фидуціарність відносин між сторонами договору доручення впливає на переважну частину положень, що його регулюють.

Введення у загальну частину Цивільного кодексу норми про комерційне представництво дозволяє говорити про можливість двох моделей договору доручення. Перша — це власне договір доручення, а друга — договірна модель, яка обслуговує представницькі відносини в особливій комерційній сфері. Такий шлях законодавця слід визнати половинчастим, оскільки і далі ігнорувати наявність посередницьких відносин як виду підприємницьких, які, у свою чергу, вимагають адекватного регулювання, уже неможливо. Але окресливши групу відносин комерційного представництва, швидше за все за економічним критерієм ніж за правовим, у той же час законодавець не забезпечив їх регулювання нормами договірної права, як, наприклад, за конструкцією агентського договору відповідно до Цивільного кодексу Російської Федерації. Безперечно, що застосування такої договірної моделі, як договір доручення, у різних сферах економічного життя — на транспорті, в торгівлі, зокрема біржовій, тощо, а також здійснення посередницької діяльності із залученням конструкції доручення для операцій з особливими матеріальними об'єктами, якими є нерухомість, цінні папери, не може не впливати на особливості тих індивідуальних умов, які сторони передбачають у договорі. Але, незважаючи на це, правова природа, сутнісна характеристика відносин між сторонами, які реалізуються в умовах договору, залишається тією, яка своїм витоком ще з часів римського права мала інститут договірної прямого представництва, а саме — договір доручення.

Література

1. Цивільний кодекс України. Київ: Атака, 2003.
2. Цивільне право України. Підручник у 2-х кн. /За ред О. В. Дзери, Н. С. Кузиснової. Кн. 2. К.: Юріком Інтер, 2002. — 632с.
3. Йоффе О. С. Обязательственное право. М.: Юрид. з-ра, 1975. — С. 512.
4. Керімов С. Г. Представителство за законом в цивільному праві України: Дис...канд. юрид. наук. Одеса, 2006. — 194 с.
5. Рясенцев В. А. Представительство в советском гражданском праве: Дис... докт. юрид. наук: 12.00.03. — М., 1948. — 258с.
6. Антимонов Б. С. Договор поручения. В Кн. Отдельные виды обязательств. Серия: Курс советского гражданского права. — М.: Госюриздат, 1954.
7. Брауде И. Л. Отдельные виды обязательств. — М.: Госюриздат, 1954. — С. 221.
8. Ландкоф С. Н. Основы гражданского права. — Харків: Радянська школа, 1948. — 424с.